



Velkommen



Gjenreisningsmuseet for Finnmark og Nord-Troms



Velkommen til Gjenreisningsmuseet for Finnmark og Nord-Troms. Utstillingen vår formidler de dramatiske hendelsene fra 2. verdenskrig, tvangsevakuering, nedbrenning og gjenreisning. Aldri før har en krig hatt så store konsekvenser for folket i landet vårt.

Her kan du lære hvordan folket taklet tvangsevakuering og huleboertilværelsen i den arktiske vinteren 1944-45. Se hvordan befolkningen gjennom optimisme, sterk framtidstro og hard vilje skapte sine nye hjem. Studer hva som skjedde når det flerkulturelle folket ble utsatt for fornorskning, likhetsideologi og modernisering.

Museet skal behandle vår nære fortid og opplevelsene til folk som lever i dag, våre foreldre og besteforeldre. Den andre verdenskrig har berørt hver og en av oss, og Gjenreisningsmuseet ønsker å ivareta alle våre historier.

Denne håndboka skal hjelpe deg å finne fram i utstillingen, men den er ikke en fullstendig guide. Det vil vanligvis være forskjellige temporære utstillinger i auditoriet både av kunstnerisk og museal karakter. Kontakt vårt personale for nærmere opplysninger.

Vi håper at alle våre besøkende vil finne utstillingen stimulerende og lærerik. Gi gjerne tilbakemeldinger slik at vi kan forbedre vår formidling og service.

Arktisk steinalder



Utstillingen arktisk steinalder viser arkeologiske steinalderfunn fra Slettnes og Melkøya i Finnmark.

Utgravingene på Melkøya og Slettnes utgjør til sammen de største i Nord-Norge noensinne. Det er funnet spor etter de første menneskene som kom til Finnmark for 10 000 år siden, således har det bodd mennesker like lenge i Nord-Norge som i Sør-Norge. Funnet gjort på Melkøya bekrefter handelsnettverk mellom steinaldermenneskene i nord og sør, og viser at de forflyttet seg over store avstander.

Helleristninger funnet på Slettnes, Sørøya, viser at steinaldermennesket hadde et rikt åndelig liv.

Det flerkulturelle folket



Gjennom 10 000 år har kunnskap om naturen og årstidene vært viktig for bosetningen i regionen. Det nære forholdet til naturen kom fremdeles til uttrykk i kombinasjonsdriften før 2.

verdenskrig. En stor del av de varene som ble brukt i husholdet var selvproduserte og høstet fra naturen. Kontantinntektene kom fra fiskeri, skogsdrift, melkeproduksjon og vegarbeid. I Nord-Troms og Finnmark bodde flere kulturelle grupper. Langs kysten og i fjordene skjedde en sammensmeltning av samer, kvener og nordmenn.

På 1920-30-tallet opplevde samene et påtrykk av norske og utenlandske forskere som drev med skallemaalinger og fjernet skjeletter fra historiske gravplasser. En streng fornorskningsspolitikk fikk gjennomslag fra 1880. Hensikten var å trygge de norske interessene i grenseområdene. Virkemidlene var mange, og særlig rettet mot samene og kvenene. Myndighetenes minoritetspolitikk var en medvirkende faktor til at folket i kyst- og fjordstrøkene begynte å gi avkall på sin kulturarv. Flyttsamene, fastboende samer og østsamer slo seg ned på innlandet. De livnærte seg av jakt, fangst og fiske. Hovednæringen til flyttsamene var reindrift, mens de fastboende samene baserte seg på jordbruk. Hos flyttsamene hadde kvinnene en sterk stilling. De deltok i alle gjøremål med reinen, f.eks merking, flytting, tilsyn og salg. Kvinnesansvarsområde var produksjon og salg av klær. Den østsamiske kulturen, influert av den russiske, var i krise på 1920-30 tallet. Årsakene var nasjonale grensesperringe, industrialisering og kolonialisering av jordbruksområder.

Fjordområdene ble særlig preget av møtet mellom de tre kulturene på Nordkalotten og folket var gjerne trespråklig. Kvenene som kom til området på begynnelsen av 1700-tallet anså fjordene som de beste områdene for intensiv utnyttelse av jorden. Skogdrift og dyrking av stråfôr til husdyrene var viktig i den kvenske økonomien.

Ved kysten var de mektige handelsmennenes monopol brutt, men handelshusene var fremdeles viktige

eksportører av fiskeprodukter. De fleste nordmenn bodde ved kysten, men området var også bebodd av sjøsamer, kvener og flyttsamer om sommeren. Havfiske skaffet kystbefolkningen kontanter, mens produkter fra husdyrhold ga sikkerhet når havets ressurser sviktet.

Krigens dramatiske avslutning



Etter Tysklands angrep på Sovjet i juni 1941 fikk befolkningen i området krigen tett inn på seg. Finnmark ble sett på som et viktig militært område for nazistene. Ikke i noen andre fylker var det stasjonert så mange tyske soldater. Hele regionen ble benyttet som oppmarsjrområde for "Lapplandsfronten", og langs norskekysten gikk konvoier med soldater og utstyr.

Allerede fra 1942 prøvde russerne og de andre allierte å stanse denne trafikken ved å bombe enkelte strategiske mål. Kirkenes, Vardø og Vadsø ble rammet av gjentatte bombeangrep fra de allierte. Finnmark ble også et viktig operasjonsområde for russerne. I kummerlige huler og med primitivt utstyr var partisanene plassert på observasjonssteder langs kysten. Deres innrapporteringer til den sovjetiske stat om den tyske trafikken fikk betydning for krigens utfall.

Alle i samme båt, flyktninger i eget land



I denne seksjonen vil du se mennesker på flukt. Her vil du også kunne se hvordan boforholdene kunne være for de som overvintret og eksemplere på gjenstander som ble etterlatt, gravd ned eller tatt med på flukten.

Hula



25.000 mennesker ble huleboere og flyktninger i sitt eget nærområde. Folk håpet på at de allierte, og særlig russerne, skulle komme dem til unnsetning. Proklamasjonen fra Kongen kan ha forsterket dette håpet. Noen rakk å planlegge flukten og forberedte boliger i huler og gammer, mens andre bestemte seg uten langvarige forberedelser, og rømte med det de kunne bære. Overvintringen var preget av angst, samhold, sykdommer og matmangel. I noen av de muntlige og nedskrevne beretningene går det fram at også gravide kvinner rømte til fjells. Barn og gamle døde av sykdommer, og folk måtte

gjennom flere forflytninger p.g.a. nazistenes stadige rasering- og oppsamlingstokter. Barn forteller om tausheten, og voksne om angsten for å bli oppdaget.

Dagboksitater:

Lørdag 18.11.1944:

.....i hula er det et øredøvende skrik og skrål fra morgen til kveld, og det er jo bra. At humøret er på topp, trengs dersom helsa skal strekke til så lenge vi er her. Håper nå at vi snart må få komme herfra.

Onsdag 16.5.1945:

Ja, ja, så er krigen slutt i Europa. Endelig kan vi føle oss trygg. For en lettelse å slippe å rømme fra hvert menneske vi ser på avstand. I dag bærer det hjem. Vi har planlagt å bygge en liten hytte til oss.

Peder Sombys dagboksnotater, omarbeidet og gjengitt i "Øyfolk" 1994

Barberstoler på vandring



Barberstolene var viktige for frisør-mester Marius Odin Hekkelstrands levebrød. I 1939 startet han frisørsalong i Hammerfest. Han kjøpte to barberstoler og fikk dem sendt helt fra Chicago i USA. Det varte ikke lenge før stolene måtte ut på ny reise. Høsten 1944 ble de pakket og fraktet til Ballangen i Nordland. Etter krigen ble stolene sendt tilbake til Hammerfest. Her drev Hekkelstrand salong i ulike brakker til midt på 1950-tallet. Da først kunne han flytte inn i permanente lokaler i Fredrik Dahls forretningsgård. Barberstolene kostet før

krigen kroner 2000,- og var laget i bøffelskinn.

Siste eier:

Astrid Edel Hekkelstrand

Formidler:

Birger Andreas Hekkelstrand

Lenestoler



Da evakueringsordren kom 28. oktober 1944 forsøkte mange å redde sine kjære eiendeler ved å grave dem ned. Det var svært få som fant dem igjen da krigen var over. Lenestolene av plysj og silke ble gravd ned i Kårhamn. Dessverre gikk resten av møblementet tapt, men stolene ble verdifulle minner fra et hjem hvor alt ble brent. Stolene er fra 1920 eller 1930-tallet.

Siste eier:

Selma A. Korneliussen

Formidler:

Gerd Bang Brevik

Film: "Tilintetgjørelsen"



Filmen i neste rom vil presentere krigens dramatiske og absurde avslutning. Den russiske offensiven mot de tyske besetningene på nordfronten startet i grålysningen den 7. oktober 1944. Den Røde Arme, Marinen og Luftvåpenet presset tyskerne til retrett og frigjorde Kirkenes før de stanset ved Tana Bru. Den 28. oktober 1944 kom ordren, direkte fra Adolf Hitler, om å iverksette den brente jords taktikk og evakuere sivilbefolkningen; "Die Vernichtung". Det skulle gjennomføres "...hensynsløst. Medlidenhet med befolkningen er ikke på sin plass". Vinteren 1944/45 ble dødssonen fra Tana til Lyngenlinja etablert. Bare ruinene stod tilbake i et avsvidd landskap. 75 000 mennesker ble flykninger i eget land når freden kom. Men til tross for hva som ventet dem og forbudet mot å dra hjem, strømmet folk nordover for å ta fatt på gjenreisningen.

Knut Erik Jensen

Dåpskjole



En ung kvinne fikk barn med en tysk soldat. Soldaten skaffet blonder og tøy til barnets dåpskjole. Barnet døde i løpet av krigen. Da evakueringsordren kom ble dåpskjolen nedgravd i et lite fiskevær på Sørøya.

*Formidler:
Gunn Zachariassen*

Redningsaksjonen på Sørøya

Nesten 1000 mennesker på Seiland og Sørøya regnet med at krigen snart tok slutt og unndro seg tvangsevakueringa.

15. februar ble 502 mennesker hentet av fire allierte destroyere. De allierte gjennomførte en vågal redningsaksjon bak fiendens linjer. Flyktingene fra Sørøya ble fraktet til Murmansk. Derfra gikk ferden med lastebåter til Skottland.

Fred



Over hele landet delte folk gleden over freden, men i nord bar markeringen preg av de enorme ødeleggelsene og de tunge oppgavene som ventet.

Gjenreisning 1945-1960



Gjenreisningen foregikk etappevis. I dette rommet vil du få se hvordan enkelte erfarte den provisoriske gjenreisningen og møtet med det omfattende byråkratiet. Neste del av rommet er viet den permanente gjenreisningen. Her kan du få innblikk i hvilke idealer som styrte moderniseringen av Finnmark og Nord-Troms.

Folk trosset forbudet og reiste hjem

Norske myndigheter ønsket en regulert tilbakeføring av de evakuerte. De ville få ro til å gjennomføre en planstyrt gjenreisning. De overordnede målene for gjenreisningen skulle være full sysselsetting, økt levestandard, økt produksjon og økonomisk vekst. Slike planer krevde sentralisert bosetning, overordnet planlegging og sentral gjennomføring. Planen diskuterte ikke hva befolkningen selv måtte ønske. I løpet av sommeren 1945 reiste likevel 50 000 mennesker hjem. Dette var trolig den største sivile ulydighetsaksjon i norsk historie.

Bolignød og materialmangel



Etter krigen var det 22 000 krigsødelagte hjem i Norge. Med en befolkningsvekst på 125 000 i krigsårene manglet vi 80-90 000 boliger i 1945.

I sør: Folk var fortvilte over trangboddhet og demonstrerte i gatene .

I nord: Elendige boligforhold skapte problemer langt ut på 1950-tallet. Dette krevde en tålmodig befolkning.

Livet i brakketida



De første provisorier var nødløsninger som vitnet om folks oppfinnsomhet. Gamle bygningstradisjoner var ikke glemt. Helt fram til krigen kunne man se hvelvede båter som bygningselement i naust. Gammen hadde vært brukt som bolig helt fram til 1930-tallet.

Brakker

“Alt va så mye mere tungvint. Dagan gikk til å få tak i rasjoneringskort, stå i kø, sy og vende på alle mulige stoffresta. Klæsvasken va et kapittel for sæ sjøl. Det va godt vi bodde ved elva - det gikk greit om sommern. Men om vinteren sto vi å skylte me blåfrosne fingra.”

Møte med byråkratiet

Den massive tilbakeflyttingen reduserte de opprinnelige planene. Likevel beholdt myndighetene ideen om en sentralisert administrasjon. I Oslo ble det oppnevnt en statsråd for gjenreisningssaker. I Harstad ble Finnmarkskontoret sentralmyndighetenes forlengede arm i nord. Det var langt fra Harstad til Øst-Finnmark. I Tromsø ble det opprettet en forsyningsavdeling. Nord-Troms og Finnmark ble delt inn i syv gjenreisningsdistrikter med egne distriktskontorer. Dette byråkratiet sto i skarp kontrast til førkrigstidas kommuneadministrasjon som i all hovedsak hadde bestått av kommunekasserer og ordfører. Befolkningen ble møtt av et byråkrati de ikke kjente.

Det var stor mangel på bygningsmaterialer, og myndighetene la strenge føringer på arbeidet. Befolkningen kom med krass kritikk - særlig rettet mot Finnmarkskontoret. Mistilliten avtok ikke før Finnmarkskontoret ble nedbygd og administrasjonen ble tilbakeført til fylkene og kommunene i 1948.

Distriktsarkitektene



Distriktsarkitektene måtte arbeide i trange og provisoriske lokaler. Det var ikke uvanlig at de sov i samme rom. De fleste av dem var unge, nyutdannete og kom ofte langveisfra for å delta i gjenreisningsarbeidet.

Plan og ideologisk styring - statens grep

Et nasjonalt løft



Arbeiderpartiregjeringen ønsket å innlemme den nordlige landsdelen i et nasjonalt, kulturelt og økonomisk fellesskap. Folk skulle få det bedre økonomisk og alle skulle sikres like

rettigheter. Ideen om likhet for alle og en forsterket nasjonalfølelse ble parret med en ny tro på planstyring. Gjenreisningen førte til større sysselsetting, økende pengeusholdning og sentralisering av bosetningen. Endringene grep inn i hverdagen til folk på en slik måte at gamle strukturer ble borte og etniske skillelinjer ble utydelige. Betydelig endring i materiell kultur og tettere tilknytning til nasjonen rev ned troen på egen bakgrunn.

Framtidsrettet industri og ny teknologi skulle sikre landet større valutainntekter. Andelen arbeidstakere i industrien økte, mens sysselsettingen i primærnæringene gikk kraftig tilbake. Utviklingen av primærnæringene viser tydelig overgangen til det moderne industrisamfunnet. I dag antar en at moderniseringen ville gått langsommere dersom Finnmark og Nord-Troms ikke var blitt brent og bombet.

Likhetsideologi

I denne avdelingen møter du datidens idealer som gjenreisningspolitikken vektla. Du kan også ta turen innom et kysthjem og et innlandssamisk hjem fra 1950-tallet

I gjenreisningstiden grep staten inn i folks hverdag på en ny måte.

Arbeiderpartiregjeringen la føringer på bosetningsmønsteret og kulturen gjennom satsing på kommunikasjon og industri. Utbygging av helsestell og nye utdanningsinstitusjoner virket i samme retning. Budskapet fra Arbeiderpartiet rettet seg mot alt fra hygiene, edruskap og utforming av hjemmene.

Norsk telemuseum, Hammerfest



Ødeleggelsene var mange steder totale. Til og med telefonstolpene ble sprengt. Norsk telemuseums utstilling i Gjenreisningsmuseet for Finnmark og Nord-Troms beretter telehistorien gjennom 135 år. Utstillingen viser den teknologiske utviklingen fra sveivetelefon og telegraf frem til dagens mobiltelefoner.

1950-talls hjemmet - et forsøk på å forbedre folks smak



Den norske kultureliten i allianse med arkitekter og brukskunstnere ønsket å gjenreise dannelsesidealet. I hele landet holdt Statens Husbonadsnemnd utstillinger. Samtidig var ukebladene ivrige formidlere av "den gode smak". Utstillinger og bilder av hjemmeinnredninger skulle gi et stilfullt og renslig inntrykk. Idealet var store, lyse flater, trehvite møbler, ingen pyntegjenstander eller tunge møbler som samlet støv.

Det norske kysthjemmet

"... Vi syntes vi hadde det eventyrlig vet du, men det var trange ganger, bratte trapper og små rom..."

Staten som oppdrager

For å fremme god helse regnet hygienikerne med tre overordnede faktorer:

Kosthold, arbeidsforhold, bolig. På 1950-tallet turnerte helse/dukketeater rundt i hele Norge med budskap om bedre kosthold og tannhelse.

Samisk hjem fra innlandet



På innlandet ble ikke brenningen utført like systematisk som langs kysten. Derfor ble en del materialer bevart som i dette samiske hjemmet.

Tap av skolegang



Mange skolebygninger ble stengt for vanlig undervisning med den finsk-russiske vinterkrigen i 1939, og fra juli 1940 ble de benyttet av tyske tropper. Høsten 1944 ble de fleste skolene brent, og det tok lang tid før undervisningen

kom i gang igjen etter krigen. Enkelte mistet 6-7 år av grunnskolen som følge av krigshandlingene. Elever med samisk og kvensk morsmål hadde store problemer med å følge med i den norske undervisningen. Tapet av skolegang ble mest merkbart for dem.

Med krig følger gjenreisning



Gjennom historien har store kulturhistoriske verdier gått tapt i krig. Noen steder har myndighetene satset bevisst på å videreføre tradisjonell arkitektur og gamle bomiljøer. Andre steder har man benyttet anledningen til å modernisere og skape nye omgivelser mer i takt med tidsånden.

Det flerkulturelle folket i det moderne samfunnet



Etter 1970-årenes kulturelle oppvåkning begynte befolkningen å ta tilbake sine røtter. Med en viss stolthet kunne man markere sin samiske, kvenske og nordnorske bakgrunn. Noe gikk tapt på

veien. Likevel kommer den flerkulturelle fellesarven til uttrykk i næring og fritid. Den blir også aktualisert i dagens debatt om retten til land og vann, næringsgrunnlag og framtida for distriktene.

Den store forandringen ?

Gjenreisningsbebyggelsen - vår kulturarv



Billedutstillingen i tårnet er en rik dokumentasjon over gjenreisningsarkitekturen etter krigen i Finnmark, samt før-krigsbebyggelsen. Gjenreisningsarkitekturen representerer likhetstankegangen og hadde som mål å usynliggjøre etniske og sosiale forskjeller.

Bryter gjenreisningsarkitekturen med gamle byggetradisjoner eller kan vi finne fellestrekk med førkrigsarkitekturen? Enkelte forskere mener at håndverkerne og befolkningen selv videreførte gamle byggetradisjoner ved å sette sitt preg på detaljeringen av husene. Andre fremhever at gjenreisningshuset representerer noe helt nytt, og at gjenreisningsarkitekturen er den mest ensartede som noen gang har vært bygd her i landet.

Er 50 år gamle hus verdt å verne?

Arkitekturen fra gjenreisningstiden preger Finnmark og Nord-Troms. Den er også den eldste arkitekturen i største delen av regionen. Vil vi ta vare på arkitekturens særpreg fordi den er eldst? Tilhører gjenreisningsbebyggelsen i Finnmark og

Nord-Troms vårt landskap, vår barndom og våre minner? I dag står gjenreisningsarkitekturen i fare for å forsvinne. Vil vi det?

Gjenreisningshusene ble bygget fra krigens slutt til ca 1960. Husene trenger forbedringer etter 40 år. Det er delte meninger om hvordan dette kan gjøres. Hvorfor har ikke gjenreisningsbebyggelsen blitt bedre ivaretatt?

Alle bilder er fra utstillingen.

Foto: O.Kvivesen/Gjenreisningsmuseet